

3575

۵۰۰

۱

۲۴۴

یوستا سب

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

www.ketab.ir

در کتاب های چهارگانه شیعه

علی اکبر فدایی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

www.ketab.ir

سیره نظامی معصومان علیه السلام

در کتاب‌های چهارگانه شیعه

علی اکبر ذاکری

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

مصطفی رضایی دیل

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۴۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۱۴، مسلسل: ۸۰۹

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۴

۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتالی: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان نام‌پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

ذاکری، علی اکبر علیه السلام

سیره نظامی معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه/ علی اکبر ذاکری؛ تهیه پژوهشکده

تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۸

ص ۲۴۴

978-600-195-491-7

۴۰۰۰۰۰ ریال

فیا

کتابنامه: ص. [۲۰۱] - ۲۲۰؛ همچنین به صورت زیر نویس

نمایه

چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - تاریخ و نقد

چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - متون قدیمی تا قرن ۱۴

جهاد

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

۱۳۹۸ ۹۴ ص ۳۶/۵۱۷ BP

۲۹۷/۹۵

۵۶۰۷۰۹۵

۱۳	سخنی با خواننده
۱۷	پیش‌گفتار
۱۸	اهمیت و ضرورت تحقیق
۲۱	جایگاه سیره
۲۵	جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه
۲۹	شیوه نگارش
۳۲	ساختار

فصل اول: آداب جهاد

۳۵	مدخل
۳۷	سیره یا احکام جهاد
۳۸	چرایی قیام نظامی برخی امامان؟
۳۹	اصل بر صلح
۴۰	گفتار اول: قانون اساسی مردم مدینه
۴۱	پیمان‌نامه پیامبر ﷺ با ساکنان مدینه
۴۲	۱. همراهی در جنگ
۴۳	۲. احترام به هم‌پیمان و همسایه
۴۵	۳. هماهنگی در صلح

- ۴۶ ..... گفتار دوم: هدف از جهاد در اسلام
- ۴۶ ..... هدف از جهاد، اعلای کلمه حق
- ۴۸ ..... اهمیت اسلام یک فرد
- ۴۹ ..... دعوت به اسلام قبل از نبرد
- ۵۱ ..... شیوه دعوت به اسلام
- ۵۲ ..... گفتار سوم: نکاتی از آداب جهاد
- ۵۲ ..... توصیه‌های امامبر علیه السلام در هنگام اعزام نیرو
- ۵۶ ..... توصیه‌های خاص امیرالمؤمنین علیه السلام در آستانه جهاد
- ۵۷ ..... دعای امیرالمؤمنین علیه السلام قبل از نبرد
- ۵۸ ..... شعار در جنگ‌های امامبر علیه السلام
- ۵۹ ..... بازداشتن از مبارزه طلبی
- ۶۰ ..... حیل‌های جنگی
- ۶۱ ..... پذیرش تعهد کوچک‌ترین افراد
- ۶۲ ..... مقام شهادت و شهید
- ۶۶ ..... بزرگداشت شهدا
- ۶۷ ..... گفتار چهارم: برخورد با مسئله بردگی در سیره معصومان علیهم السلام
- ۷۰ ..... احترام به امان بنده در نبرد
- ۷۲ ..... احکام اسیران دشمن
- ۷۳ ..... تشویق برای رهایی بردگان
- ۷۴ ..... وصیت‌کردن به آزادسازی برده
- ۷۴ ..... آزادی بردگان امام باقر علیه السلام
- ۷۵ ..... گفتار پنجم: مسائل دفاعی مهم

۷۶	نبرد با محارب
۷۸	دفاع شخصی
۷۹	دفاع از شهر
۸۰	اهمیت دفاع در برابر حوادث سیل و آتش سوزی
۸۲	جمع‌بندی

فصل دوم: سیره نظامی رسول خدا ﷺ

۸۵	مقدمه
۸۷	گفتار اول: جنگ بدر
۸۷	زمان جنگ بدر
۸۸	وضعیت اقتصادی مسلمانان در جنگ بدر
۹۰	امداد الهی با فرشتگان
۹۰	اهمیت نبرد بدر برای اسلام
۹۲	حضور بنی‌هاشم و اسارت آنان
۹۲	۱. حضور طالب برادر علی <small>علیه السلام</small>
۹۴	۲. عباس و عقیل
۹۷	کشته‌های کفار
۹۷	جنگ بدر ملاک ارزش‌گذاری
۹۷	۱. تعداد مجاهدان بدر
۹۸	۲. برتری مجاهدان بدر
۹۹	۳. همراهی با اصحاب بدر در قیامت
۹۹	۴. ملاک تاریخ
۱۰۰	۵. شهدای بدر

- ۱۰۰..... نماز بر شهدای بدر
- ۱۰۱..... گفتار دوم: جنگ احد
- ۱۰۲..... تبختر ابودجانة
- ۱۰۳..... مقاومت علی علیه السلام و ابودجانة
- ۱۰۶..... پیامبر در بازگشت به مدینه
- ۱۰۷..... گزارش قتاده از نبرد احد
- ۱۰۹..... شجاعت علی علیه السلام در احد
- ۱۱۲..... گفتار سوم: نبرد خیبر
- ۱۱۲..... علت مهاجرت یهود به مدینه و خیبر
- ۱۱۵..... فاتح خیبر
- ۱۱۷..... دو فرمان حکومتی
- ۱۱۷..... ۱. جلوگیری از کشتن حیوانات اهلی
- ۱۱۹..... ۲. ممنوعیت نکاح متعه
- ۱۲۲..... عدالت اسلامی در تقسیم درآمد خیبر
- ۱۲۴..... سرزمین فدک
- ۱۲۷..... دو خوشحالی پیامبر صلی الله علیه و آله در خیبر
- ۱۲۷..... شرایط جزیه‌دهندگان
- ۱۲۸..... جمع‌بندی

فصل سوم: جهاد امیرالمؤمنین علیه السلام با باغیان

- ۱۳۳..... مقدمه
- ۱۳۴..... سخنان پیامبر به امیرالمؤمنین درباره جهاد با باغیان
- ۱۳۴..... ۱. نبرد بر اساس تأویل قرآن

۲. نبرد با ناکتین، قاسطین و مارقین ۱۳۶
- گفتار اول: جهاد با ناکتین ۱۴۰
- اخبار مربوط به جنگ جمل ۱۴۳
۱. اولین گواهی دروغ در اسلام ۱۴۳
۲. حکم ارت زن و بچه‌اش ۱۴۵
۳. نسخه بی‌ته‌جهی به حق ۱۴۵
۴. عفو ناکتین ۱۴۵
- گفتار دوم: جهاد با قاسطین ۱۴۷
- اخباری درباره معاویه ۱۴۸
۱. گرفتاری امام علی علیه السلام به معاویه و امام حسین علیه السلام به یزید ۱۴۸
۲. در گذاشتن معاویه بر ای حاله‌های مکه ۱۴۹
۳. نصف کردن زکات فطره ۱۵۰
۴. پناه بردن افراد به معاویه ۱۵۲
۵. تقد کارگزار معاویه ۱۵۴
- گفتار سوم: جهاد با خوارج ۱۵۴
- آغاز نبرد با خوارج ۱۵۶
- در مسیر بازگشت از جنگ نهروان ۱۵۹
- شرط جنگ با خوارج ۱۶۲
- گفتار چهارم: سیره معصومان در برخورد با سرکشان ۱۶۳
- گذشت از ناکتین در جمل ۱۶۴
- رد اسارت و به‌غنیمت بردن اموال باغیان و سرکشان مسلمان ۱۶۵
- آزادی و مبادله اسیران ۱۶۷

- ۱۶۹..... فواید سیره امیرالمؤمنین علیه السلام و تفاوت آن با سیره قائم
- ۱۷۱..... جمع‌بندی

فصل چهارم: جهاد امام حسین علیه السلام با حاکم ستمگر

- ۱۷۵..... گفتار اول: نکاتی قبل از شهادت امام حسین علیه السلام
- ۱۷۶..... شرح شهادت امام حسین علیه السلام
- ۱۷۸..... هجرت امام حسین علیه السلام از مکه به سمت عراق
- ۱۸۰..... تسلیم فدایح نامت
- ۱۸۱..... ۱. امام سجاد علیه السلام
- ۱۸۱..... ۲. ام‌سومه
- ۱۸۲..... ۳. فاطمه دختر امام حسین علیه السلام
- ۱۸۳..... گفتار دوم: نکاتی درباره شهادت حضرت
- ۱۸۳..... سخن منادی در هنگام شهادت امام حسین علیه السلام
- ۱۸۴..... دو نکته آسمانی درباره شهادت امام حسین علیه السلام
- ۱۸۴..... جامه و خضاب امام حسین علیه السلام در هنگام شهادت
- ۱۸۵..... امام سجاد علیه السلام در دربار یزید
- ۱۸۶..... عزاداری زنان و همسر امام حسین علیه السلام
- ۱۸۷..... توضیح
- ۱۸۸..... زیارت امام حسین علیه السلام
- ۱۸۹..... کامل‌بودن نماز در کنار قبر امام حسین علیه السلام
- ۱۸۹..... تربت امام حسین علیه السلام
- ۱۹۰..... نهی از روزه روز عاشورا
- ۱۹۱..... جنایت یزید در مدینه

فهرست مطالب ۱۱

۱۹۲	.....	نقد و بررسی
۱۹۳	.....	انتقام مختار بن ابی عبیده
۱۹۵	.....	شرح و بررسی
۱۹۷	.....	جمع‌بندی
۲۰۱	.....	کتابنامه

نمایه‌ها

۲۲۱	.....	آیات
۲۲۳	.....	روایات
۲۲۹	.....	موضوعات
۲۳۸	.....	اعلام و مشاهیر
۲۴۱	.....	کتاب‌ها
۲۴۲	.....	مکان‌ها
۲۴۳	.....	اشعار

دسخنی با خواننده

کتاب اربعه از مهم‌ترین آثار و مجموعه‌های حدیثی شیعه است که از دیرباز مورد توجه بوده و منبعی ارزنده برای استخراج احکام فقهی و عقاید دینی است. نویسندگان آن از بزرگ‌ترین دانشمندان شیعه و دارای آثار متعددی بوده و از جایگاه والایی برخوردار هستند. این کتاب‌ها از زمان تألیف در قرن چهارم و پنجم مورد اعتماد عالمان شیعه بوده و همواره بر حفاظت و استنساخ آنها تأکید داشته‌اند. این آثار بیشتر منبع فقهی بوده و به‌اماد دیگر آنها از جمله تاریخ و سیره معصومان علیهم‌السلام کمتر توجه شده است. در حالی که این کتاب‌ها منبعی ارزشمند برای شناخت سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام به‌شمار رفته و تبیین محققانه و سیره زندگانی رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و فرزندان گرامی‌شان با استفاده از روایات رسیده و ثبت‌شده در این آثار ضروری و جای آن در میان پژوهش‌های تاریخی و سیره خالی است. ارائه سیره معصومان علیهم‌السلام از کتاب اربعه دستورالعمل عینی برای سبک زندگی و رفتار منطقی مسلمانان در ابعاد مختلف فرهنگی آموزشی، اجتماعی، عبادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است که از منابع معتبر استخراج شده و می‌تواند ما را از افتادن در ورطه اخبار نادرست و جعلی باز دارد.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام که واکاوی و تبیین دقیق سیره معصومان علیهم السلام را سرلوحه کار خویش قرار داده است، پس از واگذاری این موضوع به یکی از علاقه‌مندان پژوهشگران توانمند این عرصه، هرکدام از موضوعات سیره را در کتابی سامان داد و در اختیار علاقه‌مندان و پیروان اهل بیت علیهم السلام گذاشت.

کتاب حاضر که محصول تلاش فکری و علمی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای علی اکبر ذاکری است، پرداختی کمتر صورت گرفته به سیره نظامی حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام است.

بی تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن علاوه بر نویسنده مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم پیشین گروه سیره اهل بیت علیهم السلام حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر مصطفی صادق، ناظر پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمدکاظم رحمان‌ستایش، ارزیاب محترم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسین عبدالحمیدی و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمدهادی یوسفی غروی، حجت‌الاسلام آقایان: رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی، سیدقاسم رزاقی، علی الهی تبار آقایان دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی و دکتر سیدحسین فلاح‌زاده، مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام آقای سیدرسول کاظمی نسب و آقای مهدی بنی‌حسن است که با دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آید.

از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر نجف لکزایی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاریگری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید.

همچنین بایسته و شایسته است از اداره نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را برعهده داشتند سپاسگزاری کنم. پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام در راستای حیات و بالندگی علم و دانش آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای پیشنهادی علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمیدرضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

www.ketabon.com

پیس گزار

پیروی از اسوه را الگوی یکی از راه‌های تربیتی در اسلام است. پیشرفت یک جامعه به فرهیختگان آن بستگی دارد که به عنوان الگو مطرح‌اند. مردم همیشه انسان‌های برجسته، سخت‌کوش، درس‌آموخته را الگوی خود در سبک زندگی قرار می‌دهند. سیره عملکرد و روش زندگی بزرگان است و الگوگیری از آنان عمل به سیره ایشان می‌باشد. قرآن حضرت ابراهیم^۱ و پیامبر اسلام ﷺ را اسوه دیگر مسلمانان قرار داده و می‌خواهد از این اسوگان حسنه پیروی کنیم.^۲ این اثر به سیره رسول خدا ﷺ و اهل بیت^۳ که جزو برترین انسان‌ها هستند، پرداخته است. منظور از اهل بیت فاطمه^۴ دختر گرامی پیامبر، حضرت علی^۵ و یازده تن از فرزندان هستند که آنان را امام و مجموع چهارده نفر را مصوم می‌نامیم. کتاب حاضر سیره نظامی این بزرگان از مهم‌ترین و معتبرترین منابع حدیثی شیعه یعنی کتاب‌های چهارگانه شیعه است، به این امید که شعی روشنایی بخش برای سبک زندگی افراد باشد.

۱. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ (متحنه: ۴).

۲. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب: ۲۱).

لازم است در مقدمه نکاتی به اجمال درباره اهمیت و ضرورت بحث و مفاهیم مطرح در عنوان کتاب تقدیم شود که مفصل آن در جلد اول با عنوان «درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه» آمده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

پرداختن به کتاب‌های چهارگانه شیعه و استخراج سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از آنها اهمیت زیادی دارد. این کتاب‌ها عبارت‌اند از: کتاب الکافی، تألیف تقی‌الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (۳۲۹ق) من لایحضره الفقیه تألیف محمد بن علی بن بابویه معروف به شیخ صدوق (۳۸۱ق) و دو کتاب الاستبصار فیما اختلف فیہ الأئمة و تهذیب الأحکام از محمد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی (۴۸۰ق) که به محمد‌های سه‌گانه مشهورند. این تحقیق که نخستین بررسی پژوهشی سیره در کتب اربعه است، اهداف زیر را پی‌جویی می‌کند:

۱. بیان سیره در این کتاب‌ها به جهت پراهمتی، نه فقط برای شیعیان ارزشمند است، بلکه اهتمام بزرگان شیعه را به سیره نشان می‌دهد. با این همه باید پرسید آیا نویسندگان کتب اربعه بهای لازم را به سیره می‌دادند؟ اساساً سیره در هندسه فکری آنان چه نقشی داشته است. نقل حوادث و وقایع در ابواب مختلف فقهی نشان می‌دهد سیره و عمل معصومان نزد آنان از جایگاه خاصی برخوردار بوده است. ثقة الاسلام کلینی عنایت خاصی به سیره در کافی داشته، شیخ صدوق در کتاب من لایحضره الفقیه به نقل سیره بسیار توجه کرده و از این حیث در مرتبه بعد از کلینی قرار دارد، شیخ طوسی در تهذیب الأحکام نسبت به حجم کتاب، کمتر به سیره نظر داشته، اما در کتاب الخلاف و المبسوط بسیار به نقل سیره پرداخته است.

این نکته نشان می‌دهد سیره برخلاف آنچه در اندیشه برخی اصولیان مطرح است، از جایگاه والایی برخوردار بوده است.

۲. واقعیت این است اهل سنت به کتب صحاح و سنن خود توجه بیشتری دارند، به ویژه به صحیح بخاری. شرح‌ها و ترجمه‌های مختلف حاکی از این واقع است. اما اکثر شرح‌های دانشمندان شیعه به این چهار اثر به دوران صفویه بر می‌گردد. علمای بعدی کمتر به شرح این آثار پرداخته‌اند و اگر پرداخته‌اند در جهت پاسخگویی به شبهاتی است که به این کتاب‌ها به‌ویژه کافی شده است و فقط از من لایحضره الفقیه و اخیراً کافی ترجمه کاملی وجود دارد.

ما در این اثر، بخشی از احادیث سیره‌ای کتاب‌های چهارگانه شیعه را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهیم تا بیشتر با این آثار فاخر و گران‌قدر شیعه آشنا شوند.

۳. نکته دیگری که باعث شد به طرح سیره در کتب اربعه پرداخته شود، این است که متأسفانه کتاب‌های چهارگانه شیعه در حوزه‌های علمیه متروک واقع شده است. نگاهی به چاپ و شمار این کتاب‌ها در این نکته را تأیید می‌کند. آنچه از ذاکره حوزه استفاده می‌شود، این است که مجتهدان بیشتر به وسائل الشیعه مراجعه می‌کنند و مبنای درس استادان و اجتهاد علما وسائل است. بسیاری از طلاب وسائل الشیعه را در منزل دارند و به آن مراجعه می‌کنند؛ در حالی که کتاب شریف کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و استبصار بیگانه‌اند. حدائق به اصول کافی و روضه کافی توجه دارند. دلیل روشن دیگر آن، تحقیقات و چاپ‌های متعدد وسائل الشیعه است.

بررسی سیره در کتب اربعه نشان می‌دهد این کتاب‌ها دارای دُرهای گران‌بهایی هستند که با وجود وسائل الشیعه از یاد رفته‌اند. مشکل دیگر وسائل، تقطیع احادیث است که امکان دسترسی به کل خبر را سخت کرده است. به

همین جهت برداشت از روایات و استنباط حکم شرعی متفاوت می‌شود.

۴. نکته مهم دیگر توجه به آشتی فقه و سیره است. گاهی اهل علم در منابر مطلبی از سیره معصومان بیان می‌کنند که با احکام فقهی به ظاهر متفاوت است. اگر ما سیره را از منابع اولیه که دارای سند معتبر هستند، استخراج کنیم، دیگر معنا ندارد فقه با سیره معصوم مخالف و متفاوت باشد؛ زیرا سیره یکی از منابع احکام است. اما چون آنچه از سیره نقل می‌شود، تاریخ تلقی می‌شود و از کتب تاریخی نقل می‌گردد نه منابع حدیثی معتبر، نوعی تضاد بین احکام فقهی و سیره معصومان ظاهر می‌گردد و بروز می‌کند. این تضاد از یک طرف فقه را از عرصه زندگی دور نگه می‌دارد و از جانب دیگر سیره را برای مردم، غیر عملی و در حد یک فضیلت خاص تنزل می‌دهد؛ در حالی که می‌توان حکم صحیح فقهی را از سیره استنباط کرد. اصحاب هم، بودن اعمال ائمه علیهم السلام با تقیه درباره احادیث هم صادق است.

استخراج سیره از کتب اربعه تا حدودی این مشکل را برطرف می‌کند؛ چون که سیره از منبعی معتبر نقل می‌شود که در فقه هم قابل استناد و کار برد است.

۵. مراجعه به کتب اربعه ما را در درک وضوح و وضوح سیاسی، اجتماعی دوران امامت معصومان کمک می‌کند. گاهی حادثه‌ای خاص در یک باب فقهی و در ذیل مسئله‌ای آمده که به آسانی خواننده نمی‌تواند به آن دست یابد یا حتی تصور کند که چنین مطلبی در چنین بابی وجود دارد؛ در مثل حدیثی در باب ولایت مولد امام جواد علیه السلام در ذیل روایتی در باب موز آمده است. امام رضا علیه السلام در حالی که به فرزندش در موز می‌داد، وی را مولودی بابرکت در اسلام دانست.^۱

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۳۶۱، ح ۳: «هَذَا الْمَوْلُودُ الَّذِي لَمْ يُولَدْ فِي الْإِسْلَامِ مِثْلُهُ مَوْلُودٌ أَكْثَرُ عَلَيَّ شَيْعَتَنَا مِنْهُ، بَابُ الْمَوْزِ».

همچنین گوشه‌ای از وضعیت سیاسی - اجتماعی زمان موسی بن جعفر علیه السلام را می‌توان از خبری به دست آورد که ذیل اخبار مربوط به بایی فقهی غیر مرتبط با موضوع آمده است. شخصی در ایام حج در منی می‌خواهد مسئله‌ای در این باره از موسی بن جعفر علیه السلام پرسد، ایشان می‌گوید آخر شب که رفت و آمدها کم شد، برای پرسیدن سؤال نزد ما بیا. ^۱ بدیهی است کسی که می‌خواهد بخشی از سیره امام کاظم علیه السلام را بداند و از محدودیت‌های سیاسی زمان ایشان مطلع شود، تصور نمی‌کند. درباره محدودیت‌های دوران زندگانی موسی بن جعفر علیه السلام به جستجو در چنین بایی پردازده این در حالی است که همین روایت را صاحب وسائل الشیعه نقل کرده است، ولی تمام مقدمه آن را حذف و فقط قسمت پرسش از امام را آورده است. ^۲

۶. یکی از موضوعات مورد توجه ما، نقد و بررسی و تحلیل برخی از نکات تاریخی و اخبار مشهوری است که گاه به عنوان یک فضیلت و امتیاز تلقی شده است؛ اما با حقایق تاریخی ناسازگار است و همین دسته اخبار باعث انتقاداتی به کتب اربعه شده است. ما به تناسب به نقد آنها می‌پردازیم.

جایگاه سیره

از آنجاکه عنوان اصلی تحقیق سیره است، آگاهی اجمالی از جایگاه سیره لازم است. سیره بخشی از سنت است؛ لذا اول باید سنت را شناخت تا به جایگاه سیره دست یافت:

۱. همان، ج ۳، ص ۹۲.

۲. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲، ص ۲۷۲.

۱. سنت که یکی از چهار منبع احکام است، به معنای دستورهای پیامبر و احکامی است که آن حضرت بیان کرده است^۱ و در برابر آن بدعت است^۲ و به معنای استحباب یکی از احکام پنج‌گانه است.^۳ علمای اصولی سنت را سه قسم می‌دانند: قول، فعل و تقریر پیامبر صلی الله علیه و آله.^۴ شیعه سنت را شامل سیره امامان معصوم نیز می‌داند. شماری از علمای اهل سنت، عمل صحابی را نیز جزو سنت قرار داده‌اند. سنت دارای تقسیمات مختلفی است که در کتاب‌های فقهی و اصولی به آن اشاره شده است، مانند سنن زوائد (مانند لباس پوشیدن پیامبر)^۵ و سنن هدی (کارهای مستحبی)^۶ و میزان حجیت و تبعیت از آن نیز مورد توجه قرار گرفته است.

۲. سیره بخش عملی یا قسمت فعل از سنت است. سیره در لغت از سیر و حرکت و بر وزن فعله است.^۷ از این روی به معنای نوع فعل و عمل معصوم است^۸ که به دو قسم روش فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. معنای دوم آن که در

۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «السُّنَّةُ مَا سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ».
۲. ابن شعبه حرانی؛ تحف العقول؛ ص ۲۱۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «در کتاب اول آمده: قَوْلًا: أَمَّا السُّنَّةُ فَسُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَمَّا الْبِدْعَةُ فَمَا خَالَفَهَا».
۳. علی اکبر غفاری؛ تلخیص مقیاس الهدایه؛ ص ۱۲.
۴. شیخ بهایی؛ زبدة الأصول؛ ص ۱۸۰. مولا احمد اردبیلی؛ مجمع الفوائد و النعمان؛ ج ۲، ص ۲۱۶ «تعریف زبده: السُّنَّةُ هِيَ قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ أَوْ فِعْلُهُ أَوْ تَقْرِيرُهُ».
۵. حاکم نیشابوری؛ المستدرک علی الصحیحین؛ ج ۱، ص ۵۱۰ و ج ۴، ص ۳۲۹ «وَرَوَاهُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ عَنْ قَوْلِ الصَّحَابِيِّ سُنَّةً».
۶. سید علی خان مدنی شیرازی؛ ریاض السالکین؛ ج ۷، ص ۲۰۴ و ج ۶، ص ۴۰۳ (مشابه آن).
۷. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۳، ص ۴۴۳. شیخ طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۲، ص ۴.
۸. فخرالدین طریحی؛ مجمع البحرین؛ ج ۳، ص ۳۴۰.
۹. حسن مصطفوی؛ التحقیق فی کلمات القرآن؛ ج ۵، ص ۲۸۸.

احادیث نیز آمده، به معنای روش برخورد و رفتار با دیگران در جهاد است.^۱ در زمان امام صادق علیه السلام این معنا رایج بوده^۲ و فقها نیز آن را به همین معنا می‌شناختند. به همین جهت در شماری از کتاب‌های فقهی از کتاب جهاد، تعبیر کتاب سیره شده است.^۳ به مرور سیره توسعه یافته و مشمول شرح حال بزرگان نیز می‌شود^۴ که امروز این معنا رایج است.

۳. منظور از سیره در اینجا فعل و عمل است. ممکن است گفته شود سیره بر نوع هیئت عمل دلالت می‌کند که بیش از یک بار رخ داده باشد. به همین علت برخی سیره را به مواردی اختصاص داده‌اند که در آن واژه «کان» با فعل مضارع آمده باشد؛ زیرا دلالت بر استمرار دارد. آنان این موارد را سیره تلقی کرده‌اند نه گزارش هر فعل و عمل موصوم. در برابر این دیدگاه می‌توان گفت: در روایات ما از عمل و فعل موصوم که یک بار و در یک حادثه رخ داده، تعبیر به سیره شده است. امام صادق علیه السلام بخورد امیر مؤمنان علیه السلام با مردم بصره و اصحاب جمل را سیره شمرده؛ در حالی که یک بار رخ داده است.^۵ همین موضوع درباره سیره امام زمان علیه السلام نیز نقل شده است.^۶

۴. اعتبار سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به سه دلیل است و به همین سه جهت باید از آنان تبعیت کرد:

۱. احمد بن محمد فیومی؛ مصباح المنیر؛ ص ۲۹۹.
۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۶، ص ۱۴۵.
۳. همو، الخلاف؛ ج ۵، ص ۵۱۷.
۴. حاجی خلیفه؛ کشف الظنون؛ ج ۲، ص ۱۰۱۲.
۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۱۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۴، ص ۱۱۶.
۶. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۲، ص ۳۸۸.

الف) سیره بخشی از سنت است و عمل معصوم برای دیگران حجت و قابل احتجاج و پیروی است. به همین سبب به آنان حجت الهی می‌گویند.^۱ کلینی در اصول کافی در کتاب «حجه» به مسائل نبوت و امامت پرداخته است.

ب) عصمت پیامبر و اهل بیت دلیلی دیگر بر اعتبار سیره آنان است. دلیل عصمت آیه تطهیر است^۲ که در مرحله اول شامل پنج تن آل عبا (پیامبر، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام) می‌شود^۳ و به دلیل سخنان پیامبر،^۴ شامل دیگر امامان معصوم نیز می‌گردد.

ج) در قرآن پیامبر اسوه نیکو معرفی شده^۵ که نشان می‌دهد فعل و عمل حضرت می‌تواند الگوی مناسبی برای مسلمانان باشد. افزون بر این معصومان خود را اسوه دانسته^۶ و مردم را به پیروی از خویش دعوت می‌کردند.^۷

چگونگی پیروی از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله و اسوه قرار دادن ایشان و دیگر معصومان و بزرگان باعث شده رفتار آنان را به دو دسته کلی تقسیم کنند: امور عادی و

۱. شیخ صدوق؛ الأمالی؛ ص ۱۳۳. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۳۶، ص ۲۲۸. ابوجعفر محمد بن علی طبری؛ بشارة المصطفی؛ ص ۲۴.

۲. احزاب: ۲۱؛ «وَإِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا».

۳. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۲۹۴ و ج ۳، ص ۸۳. قاضی نعمان مغربی؛ دعائم الإسلام؛ ج ۱، ص ۳۷. شیخ صدوق؛ علل الشرائع؛ ج ۱، ص ۲۰۵. محمد بن حسن طوسی؛ الأمالی؛ ص ۵۴۹، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۹۹. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۲۱، ص ۲۸۱ و ج ۳۵، ص ۲۲۵.

۴. شیخ صدوق؛ عيون أخبار الرضا علیه السلام؛ ج ۱، ص ۶۴. همو، کمال الدین و تمام النعمان؛ ج ۱، ص ۲۸۰. علی بن محمد خزاز رازی قمی؛ کفایة الأثر؛ ص ۱۹.

۵. احزاب: ۲۱.

۶. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ الغیبه؛ ص ۴۲؛ علی بن جعفر عریضی؛ مسائل؛ ص ۳۴۸. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۴۹، ص ۲۷.

۷. فلکم فی اسوة (ابوجعفر محمد بن علی طبری؛ تاریخ الامم و الملوک؛ ج ۴، ص ۳۰۴. ابن اثیر جزیری عزالدین)؛ الکامل؛ ج ۴، ص ۴۸. شهاب‌الدین احمد نویری؛ نهاية الإرباب؛ ج ۲۰، ص ۴۱۹.

امور دینی. پیروی در مسائل دینی، به تناسب وضعیت آن مسئله، زمانی واجب و گاهی مستحب و گاهی مباح است و در امور عادی پیروی مرجح و مباح است.

جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه

تیین جایگاه کتاب‌های چهارگانه می‌طلبید نگاهی اجمالی به سیر تدوین حدیث تا زمان نگارش این کتب داشته باشیم. سیر تدوین حدیث در شیعه با اهل سنت متفاوت است. شیعه هیچ‌گاه نگارش حدیث را ممنوع ندانسته؛ لذا آثار مکتوبی از امیرمؤمنان علیه السلام و دیگر امامان شیعه باقی مانده است. امیرمؤمنان علیه السلام یاران خود را به تدوین حدیث تشویق می‌کرد.^۱

نگارش‌های یاران ائمه در آغاز در دست بود؛ اصل و کتاب. اصل به اثری گفته می‌شود که از سخنان معصوم علیه السلام اولین بار گردآوری شده است و کتاب آثاری است که از اصول و کتب دیگران و با عناوینی خاص تدوین شده است.^۲ اصول اولیه شیعه چهارصد اصل بوده است که شاگردان ائمه به‌ویژه شاگردان امام صادق علیه السلام تدوین کرده‌اند.^۳

بنابراین تدوین حدیث توسط شیعیان در مرحله اول به صورت اصل و کتاب بوده است. در مرحله دوم جمعی از فقها بخشی از اصول و کتب شیعه را

۱. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۶۱-۶۴. عیاشی سمرقندی؛ تفسیر العیاشی؛ ج ۱، ص ۱۴.

۲. احمدی میانجی؛ مکاتیب الأئمة؛ ج ۵، ص ۱۴.

۳. آقابزرگ تهرانی؛ الذریعه؛ ج ۲، ص ۱۲۵.

۴. ابن شهر آشوب؛ معالم العلماء؛ ص ۳. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۳۰، ص ۲۰۸. ابوعلی فضل

بن حسن طبرسی؛ اعلام الوری بأعلام الهدی؛ ج ۲، ص ۲۰۰.

در آثاری گرد آورده‌اند که به آنها جوامع اولیه می‌گویند.^۱ حدود بیست جامع از جوامع شیعه در آثار گذشتگان معرفی شده است. اولین کتاب با نام جامع را عبیدالله حلبی در زمان امام صادق علیه السلام و بعد احمد بن ابی نصر بزنطی در زمان امام رضا علیه السلام، نگاشته است. ابن ادریس بخشی از اخبار جامع بزنطی را نقل کرده است.^۲ در مرحله سوم احادیث بیشتر این اصول، کتب و جوامع اولیه در کتب اربعه گردآوری شده‌اند. صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه تعدادی از اصول را یاد می‌کند.^۳ اکنون فقط شانزده اصل از آن اصول، جداگانه موجود است: در حالی که شیخ طوسی در کتاب فهرست خود که آن را به معرفی اصول و کتاب‌های شیعه اختصاص داده است،^۴ حدود ۶۳ اصل را معرفی کرده است که اکنون خبری از آنها نیست. گرچه اخبار آنها در آثار شیعه نقل شده است.

بنابراین و طبق تصریح ایت‌الله العظمی بروجردی کتب اربعه جزو جوامع ثانویه^۵ و مرحله سوم حدیث‌نگاری شیعه هستند. در واقع کتب اربعه شامل مجموعه‌ای از اصول، کتب و جوامع است که بزرگان شیعه در گذشته نوشته‌اند و این سه عالم بزرگوار ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق و شیخ طوسی در این مجموعه‌ها با تقسیم‌بندی قابل قبولی تدوین و برای ما به جای گذاشته‌اند. این کتب محور اصلی فقه شیعه و مسائل کلامی شیعه است و چون احادیث آن از

۱. آقا حسین بروجردی؛ البدر الزاهر فی صلاة الجمعة و المسافر؛ ص ۴۳. علی بن الحکم ابن اسیب، بزنطی، حسن بن علی بن فضال و حسن بن محبوب جزو کسانی هستند که جوامع اولیه را نگاشته‌اند.

۲. ابن ادریس؛ السرائر؛ ج ۳، ص ۵۷۲.

۳. شیخ صدوق؛ من لایحضره الفقیه؛ ج ۱، ص ۳.

۴. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ فهرست کتب الشیعه؛ ص ۲-۳.

۵. آقا حسین بروجردی؛ رساله فی الخمس؛ ص ۳۷۶. همو، نه‌ایة التفریر؛ ج ۱، ص ۹۴. جوامع بعدی عبارت‌اند از وسائل الشیعه حر عاملی، وافی فیض کاشانی و بحار الانوار علامه مجلسی.

اصول و کتب اولیه شیعه گرفته شده، از اعتبار و جایگاه خاصی برخوردارند. به گونه‌ای که در مساجد قرائت و تدریس می‌شدند.^۱

بحر العلوم درباره کتاب کافی می‌نویسد: «کتابی مهم، دارای سود زیاد و نظیر است و بر تمام کتاب‌های حدیثی برتری دارد، از جهت نیکویی ترتیب و دقت».^۲ کتاب فقیه در اهمیت به گونه‌ای است که برخی، روایات آن را بر روایات دیگر کتب اربعه ترجیح می‌دهند.^۳ بحر العلوم درباره تهذیب می‌نویسد: «تهذیب کافی است برای فقیه در آنچه از روایات احکام بر می‌گیرند و در بیشتر اوقات از دیگر کتب بی‌نیاز است».^۴ در اهمیت تهذیب و استبصار می‌افزاید: این دو مشتمل بر فقه و استدلال است و تنبیه بر اصول و رجال و جمع بین اخبار و جمع بین نقل و اعتبار.^۵ استبصار مواردی از اخبار است که شیخ طوسی در تهذیب به توضیح آن پرداخته یا بین اخبار مختلف جمع کرده است.

نویسندگان کتب اربعه بنا بر ملاک‌ها و روش‌هایی که خود می‌شناختند و در کلام صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه نمونه‌هایی از آن آمده، به احادیث اعتماد می‌کردند؛ ولی به‌مرور این قرائن از بین رفت و علمای از بزرگان، شواهد و قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد داشتند، بیان نکرده‌اند. شیخ بهائی در مشرق‌الشمسین قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد می‌کردند این گونه بیان کرده است:

۱. ابوالعباس احمد بن علی نجاشی؛ رجال النجاشی؛ ص ۳۷۷.

۲. سیدمهدی بحر العلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۳۳۰.

۳. میرزا حسین نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱، ص ۳۰.

۴. سیدمهدی بحر العلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۲۲۹.

۵. همان.

۱. وجود حدیثی در بسیاری از اصول چهارصدگانه‌ای که از مشایخشان با اسناد متصل به معصوم نقل کرده‌اند.

۲. تکرار حدیث در یک یا دو اصل از اصول چهارصدگانه با طریق‌ها و سندهای متعدد معتبر.

۳. وجود حدیث در اصلی که انتساب آن به یکی از افرادی که اجماع بر تصدیق آنان معروف است؛ مانند زراره، محمد بن مسلم، صفوان بن یحیی و احمد بن ابی نصر بزنطی.

۴. وجود حدیث در یکی از کتاب‌هایی که بر یکی از امامان عرضه شده و آن حضرت بر مؤلف آن درود فرستاده‌اند و آن را تأیید کرده‌اند؛ مانند کتاب عبیدالله حلبی که بر امام صادق علیه السلام عرضه شده است.

۵. دریافت حدیث از یکی از کتاب‌هایی که بین گذشتگان اعتماد به آن شایع و معروف بوده است و نویسنده آن از فرقه ناجیه امامیه باشد؛ مانند کتاب نماز حریر بن عبدالله سجستانی و کتاب‌های بنی سعید (حسن و حسین بن سعید اهوازی). آن‌گاه بیان می‌کند فاصله ما با اصول اولیه باعث شده است علمای ما اصطلاح جدید صحیح را وضع کنند.^۱

صاحب معالم (م ۱۰۱۱ق) نیز این نکته را بیان کرده و می‌نویسد: در گذشته به جهت وجود قراین فراوانی که نشانه درستی خبر بود - گرچه خبر به اصطلاح امروز ضعیف باشد - به آن اعتماد می‌کردند؛ اما به مرور زمان که این قرینه‌ها و شواهد از بین رفت، خبر فقط با اسناد ارائه گردید و متأخران ناچار شدند اخبار را خالی از شک و تردید کنند. به همین دلیل به وضع اصطلاح

جدید خبری روی آوردند و حدیث را به چهار قسم صحیح، حسن، موثق و ضعیف تقسیم کردند که این موضوع در آثار احمد بن طائوس (م ۶۷۳ق) و شاگردش علامه حلی (م ۷۲۶ق) مشاهده می‌شود.^۱ این تقسیم‌بندی که از قرن هشتم شروع شد، امروزه امری پذیرفته‌شده بین علمای شیعه است.

به همین جهت علامه مجلسی در آغاز مرآت العقول بیان می‌کند هر خبری که در این اصول هست، عمل به آن رواست؛ اما این بدان معنا نیست که نباید به سند آن توجه کرد. ما در این کتاب به سیره می‌پردازیم که عمل معصوم است. طبیعی است انجام آن برای دیگران هم روا باشد.

شیوه نگارش

کتاب اربعه منابع اصلی این کتاب است. برای دستیابی به سیره در این کتب، مدتی به مطالعه و فیش‌برداری کتب اربعه که مجلسی آن ۲۶ جلد است، پرداختیم و موارد قابل‌استفاده و استناد در سیره همراه با عناوین مختلف را استخراج کردیم و در کتب و ابواب مختلف فقهی جداگانه تدوین نمودیم.

اساس پژوهش گزارش توصیفی - تحلیلی است. در مواردی به نقد و بررسی گزارش‌های کتب اربعه پرداخته و اشکالات برخی گزارش‌ها را با توجه به دیگر منابع مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. حال به بیان چند نکته می‌پردازیم.

۱. جمال‌الدین حسن بن زین‌الدین عاملی؛ منتقى الجمال؛ ج ۱، ص ۱۴. اسدالله بن اسماعیل تسخیری کاظمی؛ مقابس الأثر؛ ص ۳.

۲. محمدباقر مجلسی؛ مرآة العقول؛ ج ۱، ص ۲۲: «آن وجود الخبر فی أمثال تلك الأصول المعبّرة مما یورث جواز العمل به لکن لا بدّ من الرجوع إلى الأسانید لترجیح بعضها علی بعض عند التعارض، فإنّ کون جميعها معتبرا لا ینافی کون بعضها أقوى».

۱. ما در این اثر به گزارش‌ها و احادیثی می‌پردازیم که حکایت از سیره و رفتار معصومان و تاریخ آنان دارد؛ چه در اعمال فردی و چه انجام کارهای اجتماعی، اخلاقی، سیاسی، نظامی و اقتصادی. مواردی را که افراد برای عمل به آن از معصوم می‌پرسند و جنبه عملی دارد نه اعتقادی، مورد توجه قرار می‌دهیم. چون شیوه برخورد با پرسشگران که دارای عقاید گوناگون بودند، از سیره محسوب می‌شود به آن نیز خواهیم پرداخت.

۲. در عین اینکه مبنای مباحث و مطالب بیان شده را کتب اربعه می‌دانیم، از دیگر جوامع حدیثی شیعه در جهت تبیین یا توسعه و شرح بحث نیز استفاده کرده‌ایم. ما در مواردی که اصل موضوعی در کتب اربعه آمده، برای تبیین ابعاد مختلف آن، از دیگر کتب‌های حدیثی استفاده کرده‌ایم و ملاک گزینش، کتاب‌های حدیثی تا عصر شیخ موسی است. اگر سیره و خبری از کتابی بعد از این زمان نقل کرده‌ایم، فقط در جهت تأیید یک خبر و بیان مورد مشابه آن یا توضیحی که در آن بوده و توجه بزرگان به آن یا شرح و بسط مطلب اصلی بوده است.

۳. ما با سند روایات کاری نداریم و بمانند کدشتگان بنا را بر اعتماد به این کتاب‌ها می‌گذاریم؛ جز در مواردی که با احکام مسلم فقهی و حقوق مسلم تاریخی در تضاد یا دو حدیث متفاوت وجود داشته باشد. در این صورت به نقد و بررسی سند آنها می‌پردازیم. البته باید توجه داشت هر خبری که ضعف است، لزوماً نمی‌شود آن را نادرست دانست؛ بلکه ممکن است قرائنی بر صحت آن وجود داشته باشد.

۴. گاهی برای توضیح احادیث و حوادثی که مربوط به خبری است یا حتی نقد یک گزارش تاریخی از کتب تاریخی، انساب و رجال شیعه و اهل سنت بهره

گرفته‌ایم؛ مثلاً درباره زمان قیام محمد بن عبدالله و برخورد وی با امام صادق علیه السلام تنها یک روایت مفصل از برادرش یحیی بن عبدالله در کتاب اصول کافی نقل شده است. اما برای تبیین ابعاد روایت و روشن شدن موضوع آن از کتب تاریخی و رجالی استفاده شده است؛ همان‌گونه که شارحان کتب اربعه مانند مجلسی در روایات العقول به نقل و شرح قیام محمد به‌طور مفصل پرداخته‌اند.

از آنجا که منابع مورد استفاده تا حدودی معروف و شناخته شده‌اند، از معرفی آنها پرهیز می‌کنیم. کتب اربعه را در قسمت اول به تفصیل معرفی کرده‌ایم.

۵. در مثل مطالب از منابع مختلف، معمولاً اولین اثر منبع اصلی موضوع مطرح در کتاب است. اگر منبع متأخری، مقدم بر دیگر منابع شده است، بدان جهت است که اصل مطلب از اولین منبع اقتباس شده و کامل‌تر به موضوع پرداخته است و زوایای آن که دارای مطالب مکمل یا مطلب مشابه‌اند، در منابع و کتب بعدی آمده است یا بعداً دیگر منابع بر آن افزوده شده است. اگر مطلبی از دو نسخه از یک کتاب مثلاً دو چاپ از تاریخ طبری و امثال آن نقل شده به جهت امکان دسترسی خوانندگان به هریک از نسخه‌های متعدد یک اثر است که ممکن است الزاماً بهترین نسخه در اختیار نبوده است و در موارد مختلف نسخه رایج و مرسوم برگزیده شده است.

۶. گاهی مشابه مطالب مطرح در کتب اربعه در منابع اصلی اهل سنت نیز آمده است. در چنین مواردی موضوع اقتضا می‌کند بحث گسترده باشد تا تفاوت روایات شیعه و اهل سنت به‌اجمال بیان گردد. گاهی برای تبیین مطلبی و ریشه‌یابی حادثه‌ای از آثار حدیثی و تاریخی اهل سنت بهره برده‌ایم تا ابعاد موضوع روشن شود؛ همان‌گونه که برخی شارحان کتب اربعه به نقل از کتب حدیثی اهل سنت و گاهی بیان توجیه دیدگاه آنان و کتاب‌های تاریخی پرداخته‌اند.

۷. با وجود استفاده از نرم‌افزارهای نور به‌ویژه جامع احادیث و نورالسیره و نرم‌افزار اهل‌بیت و جامع کبیر و الشامله سعی شده اصل کتاب هم دیده شود و مورد مراجعه قرار گیرد. چنانچه به برخی از کتاب‌های موجود در این نرم‌افزارها دسترسی نداشتیم و رؤیت نشد، در کتابنامه به نام نرم‌افزاری که کتاب در آن آمده، اشاره می‌کنیم.

۸. برای تدوین کتابنامه هم به اصل کتاب مراجعه شده است؛ لذا ممکن است چاپ‌مسئله برخی از آثار در نرم‌افزارها باشد یا کتابشناسی مذکور در نرم‌افزارها متفاوت باشد.

ساختار

این مجموعه تحقیقی که عنوان اولیه آن سیره معصومان در کتب اربعه بوده دارای هشت بخش مختلف بود که برای خوانش بهتر و بیشتر، بخش‌های مختلف آن به‌صورت مستقل در شش عنوان جداگانه تدوین می‌گردد: ۱. درآمدی بر شناخت سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه؛ ۲. سیره فرهنگی - اجتماعی؛ ۳. سیره عبادی؛ ۴. سیره سیاسی؛ ۵. سیره اقتصادی؛ ۶. سیره نظامی.

کتاب حاضر سیره نظامی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام را در چهار فصل ارائه کرده است. فصل اول آداب جهاد و برخی دستور العمل‌های پیامبر صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام را در آغاز نبردها بیان کرده است. فصل دوم درباره عزائم پیامبر است. نکاتی درباره برخی از جنگ‌های پیامبر در کتب اربعه آمده، از جمله درباره جنگ بدر، احد و خیبر مطالبی به اختصار نقل شده است. فصل سوم درباره جنگ‌های امیرالمؤمنین علیه السلام و سیره حضرت در نبرد با بغات است. در فصل پایانی نکاتی از جنگ امام حسین با لشکریان یزید بیان شده است. در

ضمن درباره محارب، دفاع در برابر حوادث طبیعی و رخ داده‌ها، مطالبی ارائه شده است.

در پایان خداوند را سپاسگزارم که توفیق نگارش این کتاب را به من داد و وظیفه گردیدم دانم از تمام کسانی که در این اثر مرا یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی کنم: از جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین محمدکاظم رحمان‌ستایش که نظارت بر این اثر را پذیرفتند و با نکته‌سنجی‌ها و پیشنهادهای خود، در غنا و استحکام آن نقش داشتند. از حمایت جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر حمیدرضا مطهری مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره که در طرح این موضوع نقش داشتند. جناب دکتر محمدالله‌اکبری مدیر سابق پژوهشکده و از تمام اعضای شورای علمی پژوهشکده و جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین مصطفی صادقی مدیر پیشین گروه سیره اهل بیت علیهم‌السلام و جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین حسین عبدالمحمدی که به ارزیابی آن پرداخته‌اند و از تمام کسانی که در ویرایش و آماده‌سازی این اثر نقش دارند. از خوانندگان گرامی می‌خواهم با تقدیر و پیشنهادهای خود زمینه تکمیل این اثر را فراهم سازند.

علی‌اکبر ذاکری

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلام